

VJERSKI ODNOSI U STONU I NA STONSKOM RATU (PELJEŠČU) U SREDNJEM VIJEKU*

Jaroslav Šidak

1. Kada su stonski franjevci 1394. u jednoj spomenici iznosili svoje zasluge za katolicizam da bi tako došli u posjed župničkih prava koja im je Republika oduzela i prenijela ih na svjetovni kler, oni su svoj zaslužni rad suprotstavili

---

* Ova rasprava potječe u svom osnovnom obliku još iz g. 1933. kada sam, radeći na disertaciji »Problem 'bosanske crkve' u našoj historiografiji«, odlučio da u više poglavlja obradim pitanje vjerskih odnosa na primorju od Poljica do Boke kotorske u srednjem vijeku. Smatrao sam to potrebnim zato da utvrdim koliko je ispravno mišljenje, veoma prošireno u dotadašnjoj literaturi, o pojavi »bosanske hereze« na tom području.

Na objavljivanje rasprave, koju sam, dakako, dopunio rezultatima daljnjih istraživanja, potaknuo me je najnoviji prikaz »Vjerskih prilika i crkvene organizacije na Pelješcu« koji je J. Lučić, unio u svoju raspravu »Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike«, Pelješki zbornik 2, 1980, 32—37.

U toj raspravi autor tvrdi da se »još tamo od Miroslava [...] i od vremena vladavine njegova sina humskog kneza Petra, koji je otvoreno naginjao bogumilstvu, na Pelješcu širio i razvijao bogumilski pokret [...] Ti su bogumili na Pelješcu uskraćivali svaku gospodarsku potporu objema crkvama. Zato se nisu mogli održati ni katolički biskup ni pravoslavni episkop.« (36) Potonje potkrepljuje bilješkom u kojoj navodi rad A. Solovjeva, Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu, Godišnjak Ist. društva BiH V, 1963, a za pojavu »bogomilstva« u cjelini upućuje čitaoca na knjige F. Šanjeka i pisca ovih redaka iz g. 1975. Međutim, iako u bilješkama spominje također moje članke o Humskoj eparhiji i prošlosti Pelješca u Enciklopediji Jugoslavije, nigdje se ne osvrće na moje mišljenje, dovoljno jasno izraženo u svima mojim tekstovima, da bosanskih heretika odnosno bogumila, kako ih on naziva, nije na Pelješcu uopće bilo. To sam mišljenje, ocjenjujući navedeni rad A. Solovjeva, opširnije izložio 1975. u svojim »Studijama o 'Crkvi bosanskoj' i bogumilstvu« 320—322, kojom sam prilikom spomenuo i postojanje ove starije, neobjavljene rasprave (321, bilj. 118).

Upravo me činjenica da se čitalac Lučićeve rasprave ne upozna s problemom o kojem se kao spornom, u najmanju ruku, mora još uvijek raspravljati, potakla da ovaj tekst, u njegovu osnovnom obliku, objavim kao prilog daljnjoj diskusiji.

Jaroslav Šidak

gotovo 300-godišnjem vladanju »shizmatika i patarena« na poluotoku Pelješcu.¹ U toj opreci trebalo je da se njihova, za katolicizam tako korisna, djelatnost još jače istakne.

Franjo Rački, koji je svoje zaključke ponekad izvodio iz samih naziva pretpostavljajući u njima puni životni sadržaj, smatrao je ovu tvrdnju — koju su franjevci pola milenija prije unijeli u jedan obrambeni spis — dostatnom da na njoj izgradi prikaz o vjerskim odnosima srednjovjekovnog Stona i Stonskog Rata. Podatak o »patarenima« i vijest o krštavanju tamošnjih žitelja pružali su, po njegovu mišljenju, pouzdan dokaz da »stanovnici ove zemlje bijahu to pravoslavni to Patareni, dočim se katolikom nenalazi traga«. Rački osobito ističe vijest o krštavanju koju smatra dokazom da se tada »dobro razlikovalo između sljedbenika istočne crkve i između Patarena, koje je valjalo pokrstiti, kada su se obratili, jer u njih nije bilo kršćenja«.² Da taj zaključak jače potkrijepi, on je odstup Stona i Rata učinio ovisnim isključivo o bosanskom banu Stjepanu II, a udio Stefana Dušana ograničio na potvrdu tog čina i zaštitu vjerske slobode za pravoslavne žitelje odstupljenog područja.³ To je mišljenje kasnije nekritički prihvaćeno od pisaca koji su se često služili historijom kao sredstvom političke borbe i tako izazvalo polemike koje su sasvim onemogućile trijeznu diskusiju o tom pitanju.

Da se ono ispravno riješi, valja ponajprije imati na umu da Ston i Stonski Rat nikada nisu ušli u okvir bosanske države i da, prema tome, »Crkva bosanska« nije nikada imala prilike da svoju djelatnost i utjecaj protegne i na to područje.⁴

Prošlost Stona i Rata nije dovoljno rasvijetljena, ali nema sumnje da su se oni do u XIV stoljeće uvijek nalazili unutar granica koje su zahvaćale državne tvorevine na južnoj obali Jadrana. Njihova je sudbina bila nerazdruživo povezana sa sudbinom njihova zaleđa, Zahumlja, koje je u njima raspolagalo svojim najizloženijim i Zapadu najpristupačnijim područjem. Pa i tada kada se politička zajednica među njima raskinula, spajale su ih migracijske struje i periodične seobe stočara. Dubrovčani su još 1371. isticali da se veći dio njihovih podanika doselio iz kraljevine Raške,⁵ a to se moglo odnositi samo na Ston i Rat

¹ Tekst spomenice donosi E. Fermeñdžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, MSHSM 23, 1892, 54—56. — Franjevci kažu o Stonu i Stonskom Ratu da je ta zemlja bila »subjecta schismaticis et Patarenis per annos forte trecentos, nec erat mentio ibi de cultu catholicae fidei« (54).

² Franjo Rački, Bogomili i Patareni, Rad JAZU VIII, 1869, 125.

³ Na istom mjestu.

⁴ Moglo bi se, doduše, primijetiti da postojanje heretika, samo po sebi, ne pretpostavlja još organizacijski oblik jedne sekte ili crkve. Možda je tako bilo i s »jericima h'mskim« koji se uz bosanske proklinju u jednom rukopisu srpskog sinodika, ali se na temelju toga usamljenog i uopćenog podatka ne može ništa pouzdano zaključiti. Svakako je pojava »bosanske hereze« u domaćim spomenicima uvijek usko vezana uz postojanje »krstjana«, redovnika iz kruga kojih je »Crkva bosanska« dobivala svoju hijerarhiju. Međutim, na Pelješcu izvorna građa ne poznaje uopće »krstjanâ«.

⁵ »... e la mazor parte de li nostri contadini [...] son vignudi dalo ditto regno di Rassa«. J. Gelcich-L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae ragusinae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, 53.

koji su u to doba, osim uskog zemljišta i otoká u blizini grada, te rijetko nase-
ljena Mljeta, bili jedini dubrovački posjed. Kada su učestale provale Turaka,
Pelješac je pružao sklonište velikom broju bjegunaca iz zaleđa, a pastirski Vlasi
spuštali su se onamo da prezime sa svojim stadima u blažoj klimi primorja.

Od Mihajla Viševića, preko dukljanskih vladara XI i XII stoljeća, do
Nemanjića i njihove sekundogeniture, Ston i njegov poluotok uvijek su se nala-
zili na zapadnoj periferiji njihovih državnih tvorevina. Iako su pripadali pod-
dručju sa slavenskim bogoslužjem, oni su do pojave Nemanjića bili izloženi
snažnom utjecaju katolicizma — kao, uostalom, čitavo južno primorje a donekle
i zagorje do sudbonosne promjene u vjerskoj i kulturnoj orijentaciji prvih
Nemanjića.

Za Mihajla Viševića postojala je već latinska biskupija u Stonu i premda
se kroz više stoljeća nisu o njoj očuvali nikakvi izvori, pa čak nisu pouzdano
poznata ni imena njezinih poglavara,⁶ vrlo je vjerojatno da je ona postojala do
kraja XII ili početka XIII stoljeća kada je, prema pričanju dubrovačkoga kroni-
čara J. Restija,⁷ stonski biskup bio primoran potražiti utočište u Dubrovniku.

Do tada je katolicizam bio dominantan u tim krajevima, a za dukljanskih
vladara bio je i državnom religijom — u smislu srednjovjekovne svijesti o
crkvenoj podložnosti papi. Samo neshvaćanje srednjovjekovne stvarnosti može
ovu i njoj slične činjenice iz toga vremena ukalupiti u okvir kasnijih vjerskih
opreka između istočnog i zapadnog kršćanstva. Štoviše, i poslije konačnog ras-
kola g. 1054. trebalo je proteći dosta vremena dok je svijest o njemu postala
svagdje općenitom. Ako se, dakle, konstatira da je katolicizam bio državnom
religijom dukljanskih vladara, to nipošto ne znači neku svjesnu opreku pra-
voslavlju, nego činjenicu administrativne prirode, pitanje crkvene jurisdik-
cije. Unatoč premoćnoj ulozi katolicizma, na području dukljanske kraljevine
nalazili su se usporedno manastiri latinskih, grčkih i slavenskih redovnika i
papinska ih kurija jednako preporuča brizi novo osnovane barske nadbiskupije
(1089),⁸ a slavensko bogoslužje i istočni obred postojali su nesmetano uz latin-
ski obred starih crkvenih središta na primorju.

Međutim, svijest o razlikama u vjerovanju i obredima obiju crkava zahvaća
u toku XII stoljeća sve dublje korijenje da bi najzad izbila punom žestinom
u oštrom i dugotrajnom sporu dubrovačke nadbiskupije s barskom crkvom za
jurisdikciju nad zemljama koje su s Nemanjom ušle u okvir srpske države.
Dobro primjećuje N. Milaš u svom prikazu dubrovačke crkvene politike: »Tek
u posljednjoj četvrti XII vijeka čuje se dubrovačka republika da ističe pred
srpskim velikim županom Nemanjom razlike između istočne i zapadne crkve,
ali ne radi samog vjerskog učenja jedne i druge crkve, nego radi onog istog

⁶ »Primi hujus Episcopi, itemque posteriorum nomen usque ad saeculum duode-
cim memoriae proditum non est, et horum omnia acta vetustas atque oblivio inter-
cepit.« (D. Farlati, *Illyricum sacrum* VI, 1800, 322. Taj je svezak zapravo na-
pisao Farlatijev nastavljatelj J. Coletti.)

⁷ (Speratus Nodilo) *Chronica ragusina Junii Restii* [...] item Joannis Gun-
dulae, MSHSM 25 (Scriptores II), 1893, 66.

⁸ »...omnia monasteria tam Dalmatinorum, quam Graecorum atque Sclavorum«
(L. Thallóczy-J. Jireček-M. Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae Me-
diae Aetatis illustrantia*, Beč 1913, 17).

uzroka, sa koga su se zavadili bili Rim i Carigrad, naime, radi jerarhijskih prava, koja je latinski dubrovački arhiepiskop isticao nad nekim episkopijama u srpskim kneževinama. Ljudske strasti izvrgoše ovo pitanje administrativnog karaktera u vjersko pitanje, i dovedoše u slijedećim vijekovima slijedbenike zapadne i istočne crkve do javnoga gonjenja između sebe.⁹ Milaš je, dakako, trebao dodati da je taj razvitak išao usporedo na obje strane i da je bio samo zato moguć jer su razlike već odavno doista odvajale istočno kršćanstvo od zapadnoga. Više od jednog stoljeća dijeli konačnu odluku u crkvenoj i vjerskoj orijentaciji Dubrovnik od Nemanjina dvokratnoga krštavanja!¹⁰

Prvi otvoreni sukob između istočne i zapadne crkve na našem tlu izbio je zapravo tada kada su se sukobile političke i crkveno-političke težnje Dubrovčana s crkveno-političkim nastojanjima prvih Nemanjića.

Okolnosti u kojima je do toga došlo nisu još dovoljno objašnjene. Poznato je da je nakon ubojstva splitskog nadbiskupa Rajnerija papa Aleksandar III oštro istupio 1181. protiv Nemanjina brata, zahumskog kneza Miroslava, jer je taj zadržao za sebe dohotke ubijenog nadbiskupa i nije dopustio da se posvete biskupi u »nekadašnjim katedralnim crkvama«.¹¹ Kada je, osim toga, odbio da primi papina legata, taj ga je izopćio.¹²

Uza sve to ne može se smatrati riješenim pitanje kada je latinski biskup bio najzad primoran napustiti Ston. Jireček bilježi da se to »po pričanju poznijega dubrovačkoga letopisca« dogodilo »oko 1211«,¹³ ali iz teksta Restijeve kronike, gdje se u vezi s tim godinama spominje Donatova smrt,¹⁴ slijedi da je biskupa protjerao još knez Miroslav potkraj XII stoljeća.¹⁵ U literaturi prevladava, od Coletija¹⁶ dalje, mišljenje da se to zbilo još u vrijeme kneževa sukoba s papom. U prilog tome govorilo bi i spomenuto pismo Aleksandra III knezu. U svakom slučaju, biskupa nije više bilo u Stonu za vladanja kneza

⁹ Episkop Nikodim (Milaš), Ston u srednjim vijekovima, Dubrovnik 1914, 66.

¹⁰ Kako ističe njegov životopisac, Stefan Prvovjenčani, Nemanja je najprije u Zeti kršten po zapadnom, »latinskom«, a zatim, nakon dolaska u Rašku, po istočnom obredu.

¹¹ »... nec legatum nostrum recipere nec nostris parere litteris voluisti, quas tibi pro restituenda pecunia venerabilis fratris nostri Spalatini archiepiscopi miseramos. Accepimus etiam, quod loca illa, in quibus cathedrales sedes olim fuisse noscuntur, ordinari libere non permittas [...]« (T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 1904, 176).

¹² (u nastavku prethodnog teksta) »...propter quod dilectus filius T(heobaldus) subdiaconus noster in te, dum in partibus illis legationis officio fungeretur, sicut eo referente accepimus, excommunicationis sententiam promulgavit« (na i. mj.).

¹³ K. Jireček-J. Radonić, Istorija Srba II, Beograd 1952, 80.

¹⁴ »Circa questo tempo mori Donato, vescovo di Stagno, che abitava a Lacroma.« (Resti, n. d., 75.)

¹⁵ Sin i nasljednik kneza Miroslava Petar izjavljuje po svom poslaniku »che per le guerre, state tra suo padre e la repubblica, esso suo padre avendo cacciato Donato, vescovo di Stagno [...]« (Resti, n. d., 66.) Resti donosi ovaj podatak pod g. 1194, ali se iz teksta vidi da je do toga događaja došlo za života kneza Miroslava.

¹⁶ Illyricum sacrum VI, 327. Coletij se pri tome poziva na Luccarija (1605) i rukopisnu kroniku Ivana Gundulića.

Petra, Miroslavljeva sina, koji se izjavio spremnim da za oveći poklon u novcu primi natrag biskupa, na što Dubrovčani nisu pristali.¹⁷

Uskoro nakon ovih pregovora uslijedio je još jedan udarac stvari katolicizma u Stonu i na Ratu podizanjem srpske episkopije kod Bogorodičina manastira u Stonu oko 1220. Iako kasniji dubrovački pisci spominju ovaj manastir već u vezi s događajima XII stoljeća, izvornih podataka o njegovu ranijem postojanju nema niti se mogu naći ikakve vijesti o stalnom boravku katoličkih redovnika u Stonu prije dolaska franjevaca onamo u XIV stoljeću.

Nije to nipošto bilo isprazno hvalisanje kada su franjevci svoju spomenicu iz 1394. počeli s konstatacijom navedenom u početku ove rasprave. S nekom vremenskom korekturom ustvrdio je to i papa Martin V u svome pismu opatu lokrumskom samostana od 10. svibnja 1420. kada je naveo da je katolički biskup sjedio u Stonu prije tri stoljeća.¹⁸

Ako se, dakle, Milaševa tvrdnja da je katolička biskupija u Stonu »mogla postojati samo do 1044. godine« — ovo je on izvodio iz spomenute konstatacije u franjevačkoj spomenici — mora odbaciti kao isprazna, ne može se poreći da je u zainteresiranim krugovima katoličke crkve postojalo uvjerenje kako od XII stoljeća dalje ne može u Stonu biti riječi o katolicizmu pa, prema tome, niti o katoličkom biskupu. Novo organizirano srpsko pravoslavlje nije, dakle, na početku XIII stoljeća imalo što oduzeti pučanstvu ovog područja niti mu je trebalo nešto nepoznata nametnuti. Slavensko bogoslužje, najvjerojatnije na istočnom obredu, produžilo je da nesmetano živi i čak je moglo spokojnije živjeti, bez bojazni pred univerzalističkim težnjama katolicizma. Od toga doba »immo Caloghieri et Sacerdotes Rasciani ibi habitabant«, kako franjevci tvrde u svojoj spomenici, ili — kako je još 1381. rečeno u tzv. Linanovoj pergameni¹⁹ — »calogeri [...] et Sacerdotes slavici«. Kako se vidi, pod izrazom »slavenski svećenici« ne valja podrazumijevati neke druge svećenike, možda glagoljaše, nego upravo samo »Sacerdotes Rascianos«.

Niti u jednom od poznatih dokumenata nema spomena o prisustvu predstavnika »Crkve bosanske« u Stonu (s poluotokom), makar to bilo i u, Dubrovčanima uobičajenom, nazivu »patarenâ«, a kada se ovaj naziv upotrebljava — što biva svega na nekoliko mjesta — čini se to u općenitom obliku koji se ne može smatrati konkretnim historijskim faktom, nego jezičnim pleonazmom.

Da na Stonu nije bilo »patarenskog« svećenstva, svjedoče osobito događaji koji su se tijekom XIV stoljeća odigrali nakon dubrovačke kupnje Pelješca.

Kad su Dubrovčani sklopili kupovni ugovor sa Stefanom Dušanom, oni su — prema tekstu kraljeve povelje od 19. maja 1334. — preuzeli i tu obavezu da pravoslavno svećenstvo ne sprečavaju u vršenju njegovih parohijalnih dužnosti. Međutim, oni su tu obavezu doskora zanemarili i tek su pod pritiskom kraljeve intervencije bili primorani zakleti se »da prebiva pop' srb's'ki i

¹⁷ Resti, n. d., 66 i 75.

¹⁸ Fermežin, n. d., 109—111.

¹⁹ Ovaj dokument, prozvan po njegovu autoru Ivanu de Linano, nalazi se u Dubrovačkom arhivu i sadržava »razne vijesti, koje se odnose na crkvu u Stonu« (Liepopili, n. d., 30—31). Prvi ga je objelodanio spomenuti pisac na i. mj., 31—33.

da poi-e u cr'kvah' koi-e su u Stonu i u R'tu«. ²⁰ Pošto je ostavila na miru srpske popove, Republika svratila tada pažnju na srpske kaludere koji su prebivali u Stonu nastojeći da ih skloni na dobrovoljno povlačenje. Prema Linanovoj pergameni, to joj je i uspjelo, ²¹ ali se ova vijest ne može potkrijepiti suvremenim svjedočanstvima koja bi o tome neposrednije i pobliže govorila. S nekom sigurnošću ne može se ništa reći ni o dolasku bosanskih franjevaca u Ston. U literaturi, doduše, postoji mišljenje da su oni došli na poziv dubrovačke vlade već »okolo 1344. godine«, ²² ali Liepopili povezuje taj događaj s papinim odobrenjem za gradnju samostana od 21. III 1347, ²³ pa budući da se ta gradnja produžila i idućih godina, zaključuje da su franjevci »po svoj prilici g. 1350. dospjeli u Ston«. ²⁴ Međutim, ni to se mišljenje ne može osloniti na neki određeniji podatak u tadašnjoj izvornoj građi. S potpunom izvjesnošću može se utvrditi samo to da se u petom desetljeću ondje nalaze neki katolički svjetovni svećenici. ²⁵ Ova činjenica ne isključuje, dakako, mogućnost da su već tada i neki franjevci trajno boravili u Stonu, jer je gradnja njihova samostana bila ionako potpuno dovršena tek 1389. ²⁶

Povodeći se isključivo za nekim dubrovačkim piscima XVIII stoljeća, Milaš je konačnu sudbinu stonskih kaludera opisao kao posljedicu neuspjela pokušaja da ih se sklone na dobrovoljni odlazak. Prema tom opisu, dubrovačka vlada zapovijedi stonskom knezu da ih silom ukloni, što je urađeno najkasnije 1339, jer 26. ožujka iste godine Senat navodno predaje ispražnjeni manastir na čuvanje svećeniku Vidu koga je podčinio svojoj neposrednoj vlasti. ²⁷ Osim toga Milaš tvrdi, ne navodeći za to nikakav izvor, da je Senat, na zahtjev franjevacca, naredio 1346. da »ni jedan 'šizmatički duhovnik' ne smije više biti ni u

²⁰ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica, Viennae 1858, 108.

²¹ »... predicti Calogeri scismatici et sacerdotes sclavi sponte recesserunt« (Liepopili, n. d., 32).

²² Nikodim, n. d., 96.

²³ Liepopili, n. d., 30. Usp. Fermeždin, n. d., 28.

²⁴ Liepopili, n. d., 61.

²⁵ Usp. konkretne podatke koje Liepopili donosi na istom mjestu.

²⁶ Liepopili, na i. mj.

²⁷ Prema Milaševu mišljenju (n. d., 61), koje se osniva na pisanju nekih dubrovačkih pisaca, nije to bio stari Bogorodičin manastir koji se prvi put spominje u vezi s osnutkom episkopije, nego manastir sv. Nikole koji je nakon potresa, kada je 1252. Bogorodičin manastir bio navodno razoren, dala 1260. sagraditi kraljica Jelena pokraj crkve što se već 1222. spominje u darovnici Stefana Prvovjenčanoga mljetskim benediktincima.

Već Coletiju (Illyricum sacrum VI) nije pitanje stonskog samostana bilo sasvim jasno. Najprije (323) piše da u vrijeme kupnje Stona »extat in urbe templum et coenobium s. Nicolai, quod, Calogeri ritus et dogmatis Graecie pulsus, patribus S. Francisci severioris disciplinae attributum fuit«, a zatim (332) stavlja postanak toga manastira tek u doba dubrovačke vlasti, dovodeći ga u vezu s papinim odobrenjem od 21. III 1247. za podizanje franjevačkog samostana u Stonu. Međutim, na str. 330 tvrdi da Dubrovčani, pošto su istjerali kaludere, »Coenobium Marianum [...] patribus franciscanis assignarunt«.

Dobar poznavalac srpskog monaštva u srednjem vijeku Vasilije Marković spominje u Stonu prije njegove kupnje samo jedan i to Bogorodičin manastir

Stonu niti u kakvom drugom mjestu poluostrva.²⁸ Prema Milaševu mišljenju, takav je tijek događaja izazvao 1346. pobunu stonskog pučanstva koja se produžila i u iduću godinu i u povodu koje izvori spominju tri srpska popa — Bratoslava i Iliju iz Stona te Milata iz Grude.²⁹ O nekim »patarenima« nema tada u izvorima ni riječi.

Uza sve to je N. Z. Bjelovučić pokušao da svoje mišljenje o »patarenskom« obilježju barem jednog dijela Rćana spasi nekim potpuno proizvoljnim domišljanjima. Pošto je najprije, bez ikakva razloga, ustvrdio da su vođe u toj pobuni bili »zacijelo bogomilske vjere«, on je već nešto dalje naprosto govorio o »bogomilskim vođama«.³⁰ Dokaz je ponajprije našao u njihovim imenima,³¹ iako je Jurech Prianovich, u kome je bio sklon vidjeti »starca«, dakle člana heretičke hijerarhije, a u najmanju ruku barem »kristjanina«, bio jedan od najuglednijih rćanskih plemića koji je u vrijeme kupnje Stona dobio od novih gospodara neke zemljišne čestice (partes) kod Vručice.³² Preostala mu je najzad samo pretpostavka da su »bogomilskim svećenicima« bili neki Kriško-
vić i Sladin, kojima dubrovački Senat, nakon ponovne pobune Rćana 1362/3, zabranjuje da pod kaznom od 25 perpera obavljaju »ikoku službu na poluotoku«.³³ Budući da se ta služba nigdje u izvorima pobliže ne označava, Bjelovučić je dovoljan dokaz za svoju pretpostavku o njima kao »bogomilima« našao u okolnosti da se oni ne spominju izričito kao — popovi. Nije pri tome uzeo u obzir dobro poznatu činjenicu da Dubrovčani — kako je već naprijed rečeno — nisu nikada propustili obilježiti predstavnike bosanskih heretika uobičajenim nazivom »patarinus«. A nije se obazreo ni na one zaključke dubrovačkog Senata koji tom prilikom posvjedočuju njegov odlučan postupak prema spomenutom stonskom popu Iliji. Taj je na početku 1362. bačen u tamnicu, a Senat je pri tome predvidio da mu naknadno odredi kaznu.³⁴ Ne može biti sumnje da su ovi

---

(Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjovekovnoj Srbiji, S. Karlovci, 1920, 101). To je mišljenje zastupao već Liepopili (n. d., 39—42).

Kako Liepopili konstatira, »imenovanje toga latinskog popa Vida ne postoji u knjigam državnog arhiva, ni u Reformationibus« (na i. mj.).

²⁸ Nikodim, n. d., 100. — Pošto Liepopili, n. d., 64, nije u prvoj knjizi Monumenta Ragusina (205—287) mogao naći ovu navodnu naredbu Senata, on je opravdano ustvrdio (64): »Ne stoji da je dubrovačka vlada u početku g. 1346. izdala naredbu, da nijedan šizmatički duhovnik ne smije više biti ni u Stonu, niti u kakvom drugom mjestu poluostrva.«

Kao i s obzirom na podatak o svećeniku Vidu, Milaš se i u ovom slučaju ne poziva ni na kakav podatak u izvornoj građi. Kao izvor za vijest o svećeniku Vidu poslužili su mu S. Dolci (1746) i G. M. Mattei (ovaj u rukopisu), a drugu je uopće ostavio bez napomene, iako je upravo ona, po njegovu mišljenju, bila poglavitim uzrokom pobuni Rćana 1346/47 (n. d., 150).

²⁹ Monumenta Ragusina (dalje MR) I, 216 i 270.

³⁰ Nikola Zvonimir Bjelovučić, Povijest poluotoka Rata (Pelješca), Split 1921, 110.

³¹ »...imade bogomila, što se po imenima jasno vidi« (111).

³² O tom plemiću opširnije piše Veljan A. Trpković, Oko »ustupanja« Stona i Pelješca Dubrovčanima (1326—1333), Istorijski glasnik 1963/1, 46/7, bilj. 29.

³³ Bjelovučić, n. d., 119.

³⁴ »Prima pars est de tenendo in carceribus Heliam de Stagno [...] et postea puniatur secundum quod videbitur huic consilio.« (MR III, 161.)

dogadjaji bili usko povezani s oružanom borbom koju su Dubrovčani upravo tada, 1362, povelj protiv kneza Vojislava Vojinovića za posjedovanje — Stona. Iz tadašnjih se zaključaka Senata vidi da je on svu svoju pozornost usredotočio na obranu toga grada u koji je više mjeseci stalno slao vojnike.

2. Rekao sam već da se naziv »patareni« upotrebljava za Rćane tek ponegdje u izvorima koji se odnose na ovo pitanje.

U najvažnijem od njih, u franjevačkoj spomenici iz 1394, taj je termin upotrijebljen u svjetovnom, a ne u vjerskom značenju. Ondje se, naime, konstatira da je Puncta Stagni bila prije dolaska pod vlast Dubrovčana podložna (subjecta) »schismaticis et patarenis«, pa se dakle govori isključivo o svjetovnim gospodarima Stona.

Spomenutim se nazivom više puta poslužio papa Urban VI u pismu stonskom biskupu iz 1386. On to čini u onom dijelu svog pisma u kojem reproducira sadržaj nekih izvještaja primljenih iz Dubrovnika. Ovdje se, kao i inače u ovoj beskrajnoj prepisci, uvijek ponovo nabrajaju zasluge koje su Dubrovčani stekli za katolicizam. Nekadašnje stanovnike Stona — papa izričito govori o Civitas Stagnensis — naziva on »schismatici et Patareni« i govori o obraćanju »schismaticorum infidelium (!) et Patarenorum, incolarum et habitatorum ejusdem Civitatis Stagnensis«, a na kraju ističe da su franjevci, štoviše, i »alios schismaticos infideles (!) et Patarenos de partibus Bosnae, ab hujusmodi schismate pro posse retrahere satagunt incessanter«. ³⁵ Oni koji se uzdaju u tobože pažljivu primjenu termina za nekatolike od strane Rimske kurije, zacijelo će se uzalud truditi da objasne kako ona može nazivati shizmom vjeru »nevjernihkih shizmatika i patarena«.

Ostali dokumenti iz kruga katoličke crkve ne spominju na Stonskom Ratu drugih vjernika osim »shizmatika«, sljedbenika pravoslavlja. Sama Rimska kurija konstatira 22. veljače 1344. da su stanovnici Stona »supra multis temporibus« bili zaraženi »dampnando scismate Rassienicum«, a da sada »relictis erroribus ad nostram viam salutis et veritatis redirent«. ³⁶ Tri desetljeća kasnije, potkraj godine 1378, onaj isti papa, Urban VI, koji je nekadašnje Stojane nazvao »nevjernihkim shizmaticima i patarenima«, opet se jednom našao u prilici da se njima pozabavi rješavajući pitanje desetine za stonskog biskupa. Iako, reproducirajući biskupovo pismo svom prethodniku, kaže za njih da su bili »schismatici et infideles«, sav daljnji tekst njegova pisma govori protivno. Između ostaloga, papa piše da »civitas et dioecesis praedictae per Graecos et Schismaticos diu detente fuissent« i da stanovnici, nakon što su bili obraćeni, »quemdam iniquitatis filium, qui secundum ritum Graecorum et Schismaticorum Episcopatum et Ecclesias Stagnensem jam diu detinuerat occupatos, de Civitate et Dioecesi praedictis expulerant«. ³⁷ Prema tome, podatak o »shizmaticima i nevjericima« ostaje samo igrom riječi kojoj se ne može pridavati neko dublje značenje.

Potvrđuju to, na svoj način, i sami franjevci koji u svojoj spomenici ističu da »populum illum converterunt et baptizaverunt, et usque modo (dakle još i

³⁵ Illyricum sacrum VI, 334 i 335.

³⁶ Smičiklas, CD XI, 118.

³⁷ Isto XV, 415—416.

1394. g.) *convertunt venientes quotidie de terris schismaticorum ad terram illam*.³⁸ Te se riječi odnose na došljake iz susjednoga zahumskog i travunjskog područja koji su se preseljavali na Pelješac, te su ih, kao shizmatike, franjevci ne samo obraćali nego i ponovo krštavali po katoličkom obredu.

Kada je dubrovački Senat 1371. sastavljao instrukciju za svoje poslanike na ugarski dvor,³⁹ ovi su između ostaloga bili dužni da pred kraljem Ludovikom I istaknu i zasluge Dubrovčana za katolicizam. Tražeći zaštitu pred napadajem župana Nikole Altomanovića, koji je, kako instrukcija kaže, »*scismatico et infidel*«, poslanici su trebali skrenuti kraljevu pozornost na činjenicu da su Dubrovčani veći dio svojih podanika, koji potječu iz raškog kraljevstva, kao shizmatike prekrštavali.⁴⁰ A tvrdnje koje instrukcija nešto dalje stavlja u usta poslanicima najočiglednije pokazuju da u shvaćanju katoličkih gospara nije bio dalek put koji od shizmatika vodi do poganina i nevjernika, od shizme do izrazite hereze. Iako se naprijed citirani pasus odnosi samo na shizmatike, poslanici su trebali da podanike »shizmatičkog i nevjerničkog« župana Nikole suprotstave kao shizmatike i pogane — kršćanima tj. katolicima kao jedinim istinskim kršćanima.

Poistovjećivanje shizme sa herezom, nevjerništvom i poganstvom nije tada bilo nimalo neobično u zapadnoj crkvi, a pogotovu je bilo u interesu Dubrovčana da svoju neskrupuloznu crkvenu politiku na Pelješcu opravdaju nevjerničkim značajem njegova pučanstva, tako pogibeljnim za kršćanstvo uopće. Dubrovački kroničari otišli su u tom pravcu još dalje i naposljetku je J. Resti smatrao opravdanim da patarensku sektu označi vjerovanjem većine Rćana.⁴¹ U istom su smislu i sastavljali franjevačke spomenice, koji u konkretnim podacima jasno govore o pravoslavnim vjernicima i duhovnicima na Pelješcu, dodavali u općenitim frazama nazivu shizmatika jednom »*patarene*« a drugi put »*heretike*«.

S jednakim poistovjećivanjem ovih pojmova sastavljeno je na papinskoj kuriji 10. svibnja 1420. i naprijed spomenuto pismo lokrumskom opatu. Papa Martin V suprotstavlja u njemu »*christiane*« shizmaticima i nevjernicima, ne razlikujući potonje jedne od drugih. Zacijelo prema podacima koje mu je Republika u svojoj molbi, na koju on odgovara, saopćila, papa piše da su Dubrovčani videći kako »*praefata eorum civitas terris et locis schismaticorum et infidelium, qui in sanguinem christianorum continuo debachantur, eisque et eorum bonis persecutiones et iniurias inferunt et iacturas, nimium vicina existeret*« — različitim načinima nastojali da ovu opasnost uklone, između ostaloga i s pomoću bosanskih franjevaca. Ovi »*per evangelice doctrine predicationis ministerium ad fidem Christi et divine maiestatis obsequia eosdem infideles (shizmatici se više ne spominju!) in viam salutis eterne dirigunt et convertunt*«. Dubrovčani, najzad, »*huiusmodi infidelium loca eis propinqua sibi subici procurarunt [...]*«, a jedno od tih mjesta bila je »*Punta Stagni [...]* in qua infideles ipsi pro tempore commorantes cives habitatores et incolas civi-

³⁸ V. bilj. 1.

³⁹ Gelcich-Thallóczy, n. d., 53.

⁴⁰ Usp. bilješku 5.

⁴¹ »... trovandosi la maggior parte macchiate coll'eresia della setta pattarina« (Resti, n. d., 126).

tatis predictae, eiusque territorii et districtus et alios eis subditos ceterosque orthodoxe fidei cultores [...] capiebant, spoliabant etc.». Tada su franjevcima podigli u Stonu samostan i neke crkve, »ut tam fratres quam presbyteri huiusmodi infideles ipsos et alios incolas dicti loci eiusdem doctrine precepta docerent et imbuerent, salutaribus documentis, omnemque heresim (!) et perfidiam de eorum mentibus extirparent, sicut patuit successive per operis evidentiam, quod infideles eiusdem loci, splendore superne gratiae illustrati, paulatim ad fidem catholicam sunt conversi.«⁴²

Međutim — nastavljaju Dubrovčani — kada »rex et banus praefati (na drugom mjetu: banus Bosne et Rassie, illius loci tunc domini) ac successores eorum videntes in dicto loco Punta Stagni fidem Christi consurgere et infideles converti, de concessione huiusmodi condolentes, locum ipsum expugnare et recuperare molirentur.«⁴³ Ovako su Dubrovčani uveličali i proširili svoj sukob s knezom Vojislavom Vojinovićem koji je zahtijevao da mu se, kao humskom knezu, vrati Ston, sjedište njegovih prethodnika u kneževskoj časti.

Kako se iz ovog prikaza može vidjeti, pismo se Martina V — poslije jedne jedine napomene o shizmaticima kao dubrovačkim susjedima — služi za stanovnike Stona isključivo nazivom infideles, nevjernici, a njihovu vjeru označava herezom i perfidijom.

Da ispravno shvatimo udio Dubrovnika u njegovu potpuno subjektivnom stavu prema pravoslavlju u njegovu susjedstvu, treba imati na umu da je crkvena politika Republike bila, doduše, ekskluzivno katolička, ali da to nije bila u interesu katolicizma, nego poglavito u čisto politički i strateški shvaćenom državnom interesu.

Republika je uvijek budno pazila da utjecaj crkve na njezinu teritoriju ne bi previše osilio na štetu svjetovne vlasti. Prema zabrani iz 1342, nijedan svećenik nije smio bez znanja vlade zatražiti od kurije kakav beneficij.⁴⁴ Već 1335. Senat donosi zaključak da se na Stonskom Ratu ne smije otuđiti ili oporučno ostaviti koji posjed crkvi ili nekom kleriku, već samo svjetovnjaku koji stanuje u gradu.⁴⁵ Svećenike na području Republike postavlja, na temelju patronatskog prava, svjetovna vlast određujući im djelokrug dužnosti i plaću. Potkraj XIV stoljeća ona sama poziva i namješta po župama popove glagoljaše.⁴⁶

Iako je država na taj način oduzela crkvi slobodu djelatnosti, podredivši je potpuno svojim interesima, ona je za naknadu osigurala i s vremenom znatno proširila pozicije katolicizma. U žestokoj borbi za jurisdikciju nad katoličkim pučanstvom srpskih zemalja u kojoj je podlegla, Republika je stvorila načelni zaključak koji je Serafin Cerva izrazio ovim riječima: »Ne in suae di-

⁴² Fermentžin, n. d., 109—110.

⁴³ Na i. mj., 110.

⁴⁴ K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici, Rad JAZU 121, 1895, 6.

⁴⁵ Radoslav M. Grujić, Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka, Spomenik SAN 66, 1926, 69.

⁴⁶ Usp. Ante Liepopili, Slavensko bogoslužje u Dubrovniku, Rad JAZU 220, 1919, 30—58.

tionis locis alia, quam romana sacra colantur, ut nemo plane Ragusinus, nemo cliens, nemo popularis, aut subditus censeatur, nisi qui Catholicam Fidem Romano ritu observetur et profitetur.«⁴⁷ Isti je pisac zabilježio da su Dubrovčani u primjeni toga načela bili tako dosljedni da su, štoviše, sluge i radnike iz susjednih oblasti uzimali u pet ili sedmogodišnji najam samo uz uvjet da se prekrste i kroz ugovoreno vrijeme budu katolici.⁴⁸ Kraj takva mentaliteta, lako se može razumjeti da se među pojmovima shizmatika i heretika odnosno nevjernika nije osjećala nikakva razlika. Kršćani i vjernici prave Kristove vjere bili su — kako svjedoče naprijed navedeni dokumenti — samo katolici!

3. Osnovni zaključak koji proizlazi iz analize izvornih podataka o vjerskim odnosima na Pelješcu prije njegova prelaska pod vlast Dubrovčana potvrđuju arheološki spomenici i pučka tradicija samih Rćana.

N. Z. Bjelovučić, koji inače nastoji da pronađe ma kakav pisani dokaz o postojanju »bogomila« na Stonu, mnogo je objektivniji kada govori o konkretnim tragovima pravoslavlja u tom kraju. On konstatira da je, prema narodnoj predaji, oko četrdeset crkava, kojima se očuvao trag, bilo pravoslavnih ili — kako narod kaže — »grčkih«, od »stare ruke«. On, nadalje, saopćava da se »za mnoge od ovih crkava pozitivno znade da su bile srpsko-pravoslavne«, a kod pojedinih među njima navodi o tome arheološke dokaze: pravoslavne krstove, tragove izbočina za oltar pregrađenih crkava, kropljenice i dr. U samom Stonu i njegovoj bližjoj okolini spominje devet crkava, kojima su se očuvale ruševine, među njima i crkvu sv. Stefana što se nalazila na »velikom bogomilskom groblju« i ponad koje je kasnije podignuta crkvice sv. Kuzme i Damjana. Od tih devet crkava sedam ih je pripadalo popu Bratoslavu i njegovi su potomci do 1433. uživali njihove zemlje. Duboka ukorijenjenost tradicije o nekadašnjem pravoslavlju Rćana očituje se i u činjenici da su »mnoge crkve na poluotoku pregrađene, te izgubiše svoj prvobitni stil, ali ih ipak narod zove 'grčke crkve'. U narodu se, štoviše, održala predaja o postojanju pravoslavnih manastira koji se u pisanim spomenicima nigdje ne spominju, a koje on povezuje uz ruševine u Popovoj luci (ondje i danas postoji Koludrov dol, a tamošnju crkvu narod pripisuje sv. Nikoli) i Mircima kod Trpnja.«⁴⁹

Kako Bjelovučić piše, »narod uopće sve ono, što sada nije katoličko, zove 'grčkim'«, pa opravdano zaključuje da »narod ne bi nazivao ove crkve grčkim, da nijesu negda bile pravoslavne.«⁵⁰ »Narodna se predaja pomalo gubi«, dodaje pišući o tome 1921, »ali je starci pamte«, a prema njihovu sjećanju kunovska je općina posljednja na poluotoku napustila pravoslavlje, pa su se »najzadnji Potomjani pokrstili« prije dvije stotine godina.⁵¹ Nije, dakako, odlučno da li je posljednji podatak kronološki točan, ali on dokazuje da se narodna tradicija ne ograničava samo na neka općenita vjerovanja i predanja.

⁴⁷ Ap. Nikodim, n. d., 68.

⁴⁸ Ap. K. Vojnović, n. d., 72/3.

⁴⁹ Bjelovučić, n. d., 52—60.

⁵⁰ Isti, n. dj., 62.

⁵¹ Na i. mj., 62.

To što je Bjelovučić, kao dobar poznavalac Pelješca odakle je bio rodom, pisao o narodnoj tradiciji,⁵² konstatirao je gotovo punih šest desetljeća prije njega Božidar Petranović u svome spisu o »Crkvi bosanskoj«. On kaže o Rčanimima da »ondašnji narod i danas pripovijeda da su mu pretci bili istočnoga zakona« i dodaje da se »skoro svuda po poluostrvu vide zidine od crkava, što narod kaže da su grčke bile. Po polju stonskome ima ih više nego igdje. Tu puk zna o svakoj toj crkvi što god kazati, i za ime sveca, kojim se otprije nazivahu.«⁵³

Na kraju ostaje još jedna pretpostavka na koju nailazimo gotovo kod svakog zastupnika teze o »bogomilima« na Ratu. To je svjesno zapostavljanje uloge koju je Srbija odigrala kod dubrovačke kupnje Stona i prenošenje težišta u tome pitanju na bosanskog bana Stjepana.⁵⁴ Ova je kombinacija našla jak oslonac u autoritetu jednog Račkoga i I. Ruvarca. Prvi je tvrdio da je Rat prodao Dubrovčanima isključivo ban Stjepan, a Ruvarac je polazio s pretpostavke o bosanskom osvojenju Huma kada je zaključak da su se bosanskim zauzećem Huma »Patareni ili ti Bogomili bili jako umnožili i osilili« u Humu, tako da se nije »mogao održati pravoslavni episkop, lišen zaštite srpskog kraljevstva.«⁵⁵

Međutim, izvorna građa jasno govori o tome da Ston s poluotokom nije nikada postao bosanski posjed. Kada je Bosna pod banom Sjepanom II počela 1326. prodirati k moru, s obiju strana Neretve, pomognuta centrifugalnim težnjama susjedne vlastele, u Stonu je jačao utjecaj braće Branivojevića koji se u ispravama spominju od g. 1318.⁵⁶ Njihovi ljudi upravljaju kao pogranični

⁵² Podaci koje je Bjelovučić 1921. iznio o narodnoj predaji na Pelješcu ne gube ništa od svoje vrijednosti, iako je on 1929. ocijenio pogrešnim svoje mišljenje o pripadnosti većine tamošnjih starih crkava pravoslavlju (Crvena Hrvatska i Dubrovnik, 49).

U dopisu koji je 14. XI 1949. uputio piscu ovih redaka Bjelovučić je posebno značenje pridao Linanovoj pergameni, razlikujući u njoj termine »sacerdotes slavi« i »sacerdotes slavici«, od kojih bi prvi označivao »svećenike bosanske crkve« ili »vjere«, a drugi glagoljaše odnosno svećenike »grčke vjere«, tj. »grčko istočnoga crkvenog obreda«.

Međutim, tekst Linanova dokumenta ne potvrđuje takvo razlikovanje. U njemu se isključivo spominju »Calogeri scismatici et sacerdotes sclavi«, a da pod posljednjima treba razumjeti pravoslavne popove, pokazuje tobožnji zahtjev »raškoga kralja« da ni oni, kao i kaluđeri, »non cogentur ad recessum nisi sponte recederent« (Liepopili, n. d., 31).

O nekoj predaji koja bi se odnosila na tobožnje heretike Bjelovučić nije mogao ništa zabilježiti. Svakako se narodnom tradicijom ne može smatrati njegova, inače vrlo poučna, konstatacija: »Od učenijih ljudi, ne od puka, čuje se, ali vrlo rijetko, da su na Ratu živjeli 'bogomolci', sa dugim kosama i bradama, da su obično šutjeli« (n. d., 77).

⁵³ B. Petranović, Bogomili. Crkva bosanska i krstjani. Zadar 1867, 25. bilj. 1.

⁵⁴ Kritički osvrt na historiografiju ovog pitanja dao je V. Trpković, n. d., 39—43.

⁵⁵ Rački, n. d., VIII, 125. — Ilarion Ruvarac, O humskim episkopima i hercegovačkim metropolitima, Mostar 1901, 8.

⁵⁶ Usp. V. A. Trpković, Kad je Stepan II Kotromanić prvi put prodro u Hum, Istorijski glasnik 1960/1—2, 151—154. — O braći Branivojevićima usp. raspra-

zapovjednici stonskim Ratom, slanskim primorjem i ušćem Neretve. Kada su se u proljeće 1326. učinili nezavisnima i počeli pustošiti dubrovačko područje, Republika je protiv njih sklopila savez s banom Stjepanom. Branivojevići su uništeni zajedničkom vojnom akcijom Dubrovčana i bosanskog bana, pri čemu su Dubrovčani zaposjeli Ston i čitav poluotok.⁵⁷

Republika je već tom prilikom predložila kralju da Ston kupi, ali su se pregovori razbili na pretjeranim zahtjevima Stefana Dečanskoga. Dubrovčani su, dakle, zadržali Ston s poluotokom već od proljeća 1326, pa je to stanje potrajalo do 1333. kada su najzad uspjeli skloniti srpski dvor da im 22. siječnja i pravno odstupi Ston i Rat uz odštetu od 8000 perpera i 500 perpera godišnjeg danka. Gotovo dva mjeseca kasnije, 15. ožujka, ban Stjepan je potvrdio ovaj odstup odričući se tako svih pretenzija u tom pravcu, ali je zadržao otok Posrednicu na Neretvi i Slansko primorje koje je već imao u svom posjedu, iako je Stefan Dušan i njih odstupio Dubrovčanima. Za razliku od pozamašne svote koju je Republika isplatila srpskom vladaru, ban Stjepan je, osim godišnjeg danka, primio samo 1000 perpera kao poklon za potvrdu izvršena odstupa.⁵⁸

U skladu s ovim podacima isprava, najstariji dubrovački ljetopisci Anonim i N. Ranjina dovode kupnju Stona isključivo u vezu sa srpskim dvorom, a udio bosanskog bana u toj akciji nije im uopće poznat.⁵⁹ Već je Nodilo s pravom zaključio da, »po ljetopisima i po sačuvanoj povelji, kralj Stjepan god. 1333. Dubrovčanima prodaje Ston i Rat«. ⁶⁰

Kad je Republika preuzimala Ston, poluotok je bio slabo naseljen. Ne računajući sam Ston, na čitavom je Ratu bilo tada oko 300 kuća, a sela su — kako se može suditi po analogiji s Konavlima u XV stoljeću — bila, u usporedbi s današnjim stanjem, »mala i neznatna, sa malo kuća«. ⁶¹ Ako bismo, da-

---

vu V. Trpkovića, Branivojevići, na i. mj. 1960, 3—4, 55—84, i Josipa Lučića, Nov podatak o Branivojevićima, HZ XXXI—XXXII, 1978—79, 307—311 (taj podatak iz spisa Dubrovačkog arhiva autor datira »s nekom sigurnošću« danom 8. rujna 1323).

⁵⁷ U prvobitnom tekstu ustvrdio sam na ovom mjestu da se nakon pogibije Branivojevića opet u Stonu smjestio župan srpskoga kralja. U tome sam slijedio Jirečeka (n. d. I, 204), koji je ovu tvrdnju potkrijepio arhivskim podatkom o Jureku Prianoviću (Jurech de Priano). Međutim, već je Liepopili (n. d., 15—19) dokazao da su Dubrovčani doista 1326. prisvojili Ston i Rat, a V. A. Trpković, Oko »ustupanja« Stona, 39—43, učvrstio je taj rezultat daljnjim podacima.

⁵⁸ Obje isprave objavio je prvi put Miklosich, n. d., a zatim Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma I/1, Dubrovnik i Srbi, Beograd-Sr. Karlovci 1929, 50 i 45. — Donoseći konačnu odluku o kupnji Stona, dubrovačko Malo vijeće je 7. siječnja 1333. obilježilo, doduše, predmet svoga raspravljanja riječima: »pro habenda Punta Stagni in feudo a regno Sclavonie et a domino Stefano bano Bossine«, ali je u daljnjem tekstu zaključka težište položilo na srpskoga kralja koji treba da Dubrovniku izda »povilliam et privilegiam« a ban se, s istim zadatkom, spominje tek iza onih lica na srpskom dvoru kojima Vijeće određuje novčanu nagradu za njihovu pomoć u tom poslu. (MR V, 374/5.)

⁵⁹ Annales Ragusini Anonymi item Nic. de Ragnina, MSHSM 14, 1883, 35.

⁶⁰ Natko Nodilo, Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, Rad JAZU 65, 1883, 105.

⁶¹ Jireček-Radonić, n. d. I, 281.

kle, na temelju Novakovićeve računa o broju popova u plodnoj ravnici kod Dečana, gdje ih je u srpskoj državi bilo razmjerno najviše, pretpostavili da je na svakih dvadeset kuća dolazio jedan pop, onda bismo za čitav Pelješac dobili 1333. maksimalan broj od — petnaest, a sa Stonom možda svega sedamnaest popova. Međutim, ako je već u središnjim planinskim krajevima bilo malo popova, onda ih je na izloženom, siromašnom i slabo obrađenom Pelješcu bilo nesumnjivo manje od gornjeg maksimuma.

Stonski je manastir bio također malen, i kada su franjevci zatražili na kuriji dopuštenje da podignu vlastiti samostan, Klement VI je 21. ožujka 1341. udovoljio tom zahtjevu ograničivši broj redovnika u njemu na dvanaest.⁶²

Pošto ih je dubrovački Senat 1344. pozvao da se nasele u Stonu, franjevci su preuzeli ne samo misionarski nego i župnički, dušobrižnički rad. Ukoliko su, međutim, u tome više uspijevali, Republika im je sve više oduzimala župe i naposljetku ih za nadbiskupa Petra (1370—80) potpuno zamijenila svjetovnim klerom. Boreći se protiv takva postupka oni su 1394. sastavili i poznatu spomenicu.

Da donekle Rćanima nadoknadi ono što im je, potiskujući pravoslavlje, oduzela, Republika je na Pelješac počela dovoditi popove koji se u izvornim spisima nazivaju »presbyteri sclavici«. Ona je to mogla učiniti utoliko lakše jer je proces latinizacije u crkvi i prodiranja talijanske kulture u društvo te kao vrlo sporo. Kada je Petrarkin učenik Ivan Ravenjanin između 1370. i 1380. preuzeo službu kancelara u Dubrovniku, bio je iznenađen kako se teško može sporazumjeti s mještanima.⁶³ Liepopili tvrdi da je već sredinom XIV stoljeća boravio na dubrovačkom teritoriju »silan broj popova iz strana gdje je postojalo slavensko bogoslužje«, ali tu tvrdnju nije mogao potkrijepiti potanjim podacima iz toga vremena.⁶⁴ Prema nešto mlađim vijestima, iz razdoblja 1385—1395, Republika je slavenskim popovima posvećivala doista izuzetnu pozornost. Godine 1385. sagradila je u Župi kod sv. Magdalene kuću za slavenske popove i opskrbila je zemljištem, a u Šumet je dovela dvojicu ovih popova; 1386. naređuje da se odvoji kuća za popa u Gružu, 1387. postavlja popa za Gruž i Zaton, 1390. uzima u službu kao magistra »scolarum sclavicarum« Nikolu Bugarina (Nicolaus Bulgarus) koji se kao takav spominje i 1392, a popove namješta u Župi i u Stonu (kapelan Zvetan de Croatia).⁶⁵ Štoviše, rektoru i njegovu Malom vijeću daje se 1392. načelno ovlaštenje »inveniendi presbyteros sclavicos et ipsos ponendi per districtum Ragusii et punctam Stagni, ubi eis videbitur cum salario, modis et conditionibus, quibus melius poterunt et eis videbitur utilius«. ⁶⁶ Na temelju podataka koje Liepopili iznosi ne može se pouzdano utvrditi da li je Republika i na Stonu prepuštala narodu da na svom zboru (pro faciendo sborum), u prisustvu izaslanika Malog vijeća, bira svoje slavenske svećenike kako je to, npr., 1395. radila na Šipanu

⁶² Smičiklas, CD XII, 359—360.

⁶³ Nodilo, n. d., 115, bilj. 4. — Ta se tvrdnja odnosila i na samo svećenstvo o kojem Ravenjanin piše: »Ita literatum penitus ignota vis est, ut ipsi quoque sacerdotes nisi materna ditione lecticare nihil norint.« (Nodilo, na i. mj., 116, bilj. 1.)

⁶⁴ Liepopili, Slavensko bogoslužje, 40.

⁶⁵ Na i. mj., 47.

⁶⁶ Na i. mj., 47.

ili nešto prije (1391) u Župi. Vjerojatnije je da je ona ove svećenike izravno postavljala, jer je tek prošlo jedno pokoljenje otkako je taj posjed stekla, a narod primorala da promijeni crkvu.

Iako se ponekad izričito spominje da su slavenski popovi dovedeni izvana, iz Hrvatske, Zadra i dr., ipak se većina od njih zacijelo sastojala od bjegunaca pred progonima u srpskom zaleđu, tako da Liepopili ostavlja otvorenim pitanjem jesu li oni glagoljaši ili unijati.⁶⁷ Da pojava slavenskih svećenika na teritoriju Republike u drugoj polovini XIV stoljeća obilježava, s obzirom na njezinu učestalost, nesumnjivu novost, ustvrdio je već V. Jagić.⁶⁸ Međutim, Liepopili konstatira da slavensko bogoslužje nakon 1400. nestaje i da mu se »svaki trag [...] zameće«.⁶⁹ Razloge toj nagloj promjeni u jednoj ustanovi koju je narod — kako se može zaključiti iz akata — zavolio, on nalazi u nadolaženju redovnika iz Italije, u izboru stranaca za nadbiskupe, u sve češćem ulaženju vlastele u kaptol i, na kraju, u sve jačoj italijanizaciji svega javnog života.⁷⁰

Čini se da je Republika postavljanjem slavenskog svećenstva na Stonu slijedila jednu određenu crkvenu politiku. Možda se ne može smatrati slučajnim podatak prema kojemu je pismo bratovštine sv. Frane u Stonu viku karu bosanskih franjevaca iz 1487, pisano narodnim jezikom i ćirilicom, posljednji dokaz o postojanju narodnog elementa u dubrovačkoj crkvi.⁷¹

Narodno svećenstvo, koje je jedva na silu obraćenom i prekrštenom puku trebalo da služi obredima na njegovu jeziku, bilo je dužno da ga privede i drugim crkvenim ustanovama. Da taj posao nije bio lak, pokazuje nalog Senata stonskom knezu iz 1384. da u slučaju ako se narod usprotivi uvođenju sakramenta ženidbe pomogne svećenike, prema potrebi, i oružanom silom.⁷² Od tada je Republika gotovo dva puna stoljeća vodila upornu borbu s drevnim slavenskim shvaćanjem o građanskom obilježju braka. Stonski se biskup još i 1564. našao ponukanim da pobija nepriznavanje sakramentalnog značaja braka, uvriježeno u narodu.⁷³

U to je vrijeme katolicizam u Stonu i na Pelješcu imao već čvrst oslonac u stonskoj biskupiji obnovljenoj 1541. i crkvenim bratovštinama u kojima su vlastela okupljala puk da bi ga što jače vezala uz katoličku crkvu.

⁶⁷ Na i. mj., 41. — Protivno svom ranijem mišljenju iz 1934. (Slovenska služba na teritoriji Dubrovačke republike u srednjem veku, Prilozi za KJIF XIV) M. J. Dinić je 1960 (na i. mj. XXVI, 274—279), na temelju nove arhivske građe, došao do zaključka da je »kroz čitavo XV stoleće bilo onde popova glagoljaša, iz severne Dalmacije i Hrvatskog primorja« (278), koji se u dokumentima, ponajviše testamentima, nazivaju »ćurilice« (presbyter chiurilliza).

⁶⁸ V. Jagić-B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1913, 23.

⁶⁹ Liepopili, Slavensko bogoslužje, 32.

⁷⁰ Na i. mj., 31.

⁷¹ Na i. mj., 35/6.

⁷² Usp. o tome Bjelovučić, n. d., 72. — O pitanju braka, s posebnim obzirom prema tobožnjem učenju bosanskih heretika, pogl. »Brak kod sredovječnih Bošnjana« u mojoj raspravi »Problem bosanske crkve u našoj historiografiji«, Rad JAZU 259, 1937, 93—97.

⁷³ Bjelovučić, n. d., 93.

Zusammenfassung

DIE RELIGIÖSEN VERHÄLTNISSE IN STON UND AUF DEM STONSKI RAT
(PELJEŠAC) IM MITTELALTER

Angeregt durch die letzte Darstellung der religiösen Verhältnisse auf der Halbinsel Pelješac im Mittelalter seitens dr Josip Lučić (1980), publiziert d. V. seine, bisher unveröffentlichte, Abhandlung aus den 30-er Jahren, in der er die Hypothese über das Bestehen der bosnischen Häretiker in Ston und auf dem Stonski Rat (Pelješac) im Mittelalter als unbegründet zurückweist.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva: Savez povijesnih društava Hrvatske,
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretpiate i narudžbe šalžite na adresu: Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb,
Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — rujan, 1982.